

Teresa Wildhardt

Wydawnictwa Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie (1922–1962)

Założone w 1922 r. w Krakowie Towarzystwo Miłośników Książki odgrywało wiodącą rolę w polskim ruchu bibliofilskim okresu międzywojennego. Wniosło duży wkład do ogólnego dorobku kulturalnego kraju i nieoficjalnie pełniło funkcję akademii wiedzy o książce. Program krakowskiego stowarzyszenia koncentrował się wokół badań historycznych nad książką, traktowaną od strony treściowej i zewnętrznej jako jeden z elementów kultury społecznej. Członkami towarzystwa byli wybitni badacze książki, historycy literatury, bibliotekarze, graficy, drukarze, intrologicy, urzędnicy, reprezentanci rzemiosła artystycznego oraz wszyscy, których łączyła idea propagowania pięknej książki.

Zgodnie ze Statutem TMK działalność stowarzyszenia miała na celu m.in.: „rozwijanie w społeczeństwie zamiłowania do książki, a szczególnie pięknie wydanej”, a także „wydawanie własnymi środkami wzorowych druków”¹.

Podstawowymi formami działalności TMK były odczyty, wystawy, aukcje bibliofilskie, wycieczki naukowe oraz, a może przede wszystkim, szczególnie cenna działalność wydawnicza obejmująca wydawnictwa zwarte, czasopisma i druki ulotne.

Określone ramy tej prezentacji dorobku wydawniczego TMK nie pozwalają na szczegółowe omówienie wszystkich wydawnictw. Przedstawiono więc ogólną ich charakterystykę, zilustrowaną wybranymi reprezentatywnymi przykładami.

Wydawnictwa zwarte

Wydawnictwa zwarte stanowią szczególną pozycję w dorobku TMK. W ciągu 15 lat swej działalności, tj. w latach 1923–1938, wydało ono 168 publikacji, przy

¹ Statut TMK w Krakowie, Kraków 1923, Art. 3 i 4.

czym liczba ta nie obejmuje drobnych druków ulotnych, których było w analogicznym okresie 276². Znakomita większość, bo 129 pozycji, ukazała się w latach 1923–1930, w okresie pełnego rozkwitu Towarzystwa. Dla porównania przypomnijmy, iż w tym samym czasie Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie, drugie pod względem ruchliwości, wydrukowało zaledwie 21 wydawnictw³.

Dużą część druków TMK stanowią odbitki z „Exlibrisu” i „Silva Rerum”. Nakłady TMK wahały się w granicach od 25 do 500 egzemplarzy. Dominowały nakłady w wysokości 100 do 500 egzemplarzy. Tłoczeniem wydawnictw Towarzystwa zajmowały się głównie Drukarnia Wacława Anczyca, Drukarnia Narodowa i Drukarnia Muzeum Przemysłowego. Spod pras drukarskich Wacława Anczyca wyszło ponad 50% ogólnej liczby wydawnictw. Udział pozostałych dwóch drukarni wahał się w granicach od 20 do 25% ogólnej liczby. Sporadycznie korzystano też z usług Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego i Drukarni Związkowej.

Działalność wydawniczą zapoczątkowano w 1923 r. drukiem Statutu Towarzystwa w Drukarni W. Anczyca. Ożywiona działalność wydawnicza towarzyszyła okresom poprzedzającym Zjazdy Bibliofilów Polskich, które odbywały się kolejno w 1925 r. w Krakowie, 1926 w Warszawie, 1928 we Lwowie i w 1929 w Poznaniu. Towarzystwo dążyło do utrzymania pewnej równowagi między pięknem treści a estetyką publikacji, znalazło to również wyraz w realizowanym programie wydawniczym.

Zestawienie tematyczne publikacji w latach 1923–1938 przedstawia się następująco:

dzieje książki i piśmiennictwa 29

literatura piękna 23

znaki książkowe 16

grafika książkowa 15

bibliofilstwo 13

bibliografia 11

historia bibliotek 10

intrologatorstwo 9

drukarstwo 6

bibliotekarstwo 4.

Pozostałe wydawnictwa to druki okolicznościowe i varia.

Najwięcej wydawnictw poświęcono dziejom książki, ze szczególnym uwzględnieniem XVI i XVII w., co korespondowało z zainteresowaniami członków. Stosunkowo dużą grupę stanowiły publikacje dotyczące ekslibrisu i grafiki książkowej. Autorem licznych prac z zakresu ekslibrisologii był Paweł Ettinger. W grupie publikacji poświęconych historii drukarstwa na szczególną uwagę zasługuje monumentalne wydawnictwo *Sygnety polskich drukarzy, księgarzy i nakładców* opracowane przez Kazimierza Hałacińskiego. Ukazywało się ono sukcesywnie w l. 1926–1929. Złożyły się nań 3 zeszyty, z których każdy zawierał 30 tablic. Zbiór podobizn zna-

² Sprawozdanie z działalności TMK w l. 1931–38, „Silva Rerum” 1938/39, s. 23.

³ Bibliografia polskich wydawnictw bibliofilskich, „Bibliofil Polski” 1933, s. 70–94.

ków drukarskich i księgarskich dał obraz całego rozwoju polskiego sygnetu. Nie ograniczył się tylko do przeszłości, ale objął również znaki działających współcześnie tłoczni i księgarni. Projektowany był jako wydawnictwo ciągłe, postępujące naprzód wraz z rozwojem drukarstwa. Z uwagi na znaczny koszt (cena 1 zeszytu – 60 zł) ukazało się w subskrypcji, w nakładzie 250 egzemplarzy numerowanych. Wydrukowane zostało w niezawodnej oficynie W.L. Anczyca.

Pionierskim wydawnictwem była *Bibliografia bibliofilstwa i bibliografii polskiej* Władysława Tadeusza Wisłockiego za lata 1921–1922. Materiały za lata 1914–1920 były publikowane na łamach czasopisma „Exlibris”. Bibliografia do dziś stanowi cenne źródło przedmiotowych informacji.

Wśród tekstów z literatury pięknej, którym patronowało TMK, na wymienienie zasługują dwa bibliofilskie tomiki poezji Emila Zegadłowicza. Pierwszy z nich to *Krąg* wydany wspólnym nakładem Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki w Paryżu i krakowskiego Towarzystwa. Druk na ręcznie czerpanym papierze wykonała paryska firma Societe Generale d’Imprimerie et d’edition. Wyszukaną całość uzupełniał drzeworyt Tadeusza Cieślewskiego. Drugi ze wspomnianych tomików to *Siedem pieśni zgrzebnych o Janie Kasproviczu*. Książka ta wydana w wytwornej i estetycznej szacie zewnętrznej była wyrazem hołdu dla zmarłego poety. Ozdobiona została siedmioma całostronicowymi rycinami Zbigniewa Pronaszki utrzymanymi w dwóch kolorach – niebieskim i czarnym. Wytłoczona w Drukarni Muzeum Przemysłowego w liczbie 500 egzemplarzy.

Humor, z którego słynęli krakowscy bibliofile, znalazł wyraz również i w wydawnictwach.

Wśród pozycji wydawniczych TMK znajdujemy kilka żartów bibliofilskich. Należą do nich: *Colloquium Thassicii*, druk dwubarwny z czcionkami gotyckimi, wykonany przez Drukarnię Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był to humorystyczny opis kolokwium habilitacyjnego Witolda Taszyckiego, członka TMK. *Jodko Lithuanus. Carmen polsko-latinum cechu pijackiego...*, druk dwubarwny, wytłoczony w Drukarni Muzeum Przemysłowego, dedykowany Franciszkowi Biesiadeckiemu. Najokazalsze w tej grupie są *Marginalia*. Księga pamiątkowa dla uczczenia Kazimierza Piekarskiego w dniu jego uroczystej promocji na doktora filozofii, licząca aż 79 stron. Głównymi inicjatorami tego figla bibliofilskiego byli Józef Grycz i Władysław Kluger. Wśród autorów poszczególnych rozdziałów znajdujemy nazwiska Franciszka Biesiadeckiego, Mieczysława Bramhera, Justyna Sokulskiego, Józefa Grycza (pod pseudonimem „Zaleszczotek”), Aleksandra Birkenamjera, Franciszka Bielaka, Heleny Lipskiej, Władysława Klugera i Jarosława Dolińskiego. Ten okazały druk in folio, został wytłoczony w Drukarni Muzeum Przemysłowego w nakładzie 200 egzemplarzy. Graficzną stronę *Marginaliów* opracował Franciszek Seifert, a inicjały i ozdobniki projektował Mieczysław Różański.

Druki ulotne

Obraz działalności wydawniczej TMK byłby niepełny, gdybyśmy nie uwzględniili druków ulotnych, których w okresie od 1922 do 1938 r. ukazało się 276 sztuk. Projektantem większości z nich był Kazimierz Witkiewicz. Zaproszenia na zebrania i wystawy, zawiadomienia o nowych wydawnictwach, katalogi wydawnicze – każdy z tych drobiazgów był bardzo interesująco skomponowany pod względem graficznym. Mimo iż było ich tak wiele, nie znajdziemy dwóch takich samych rozwiązań tekstu. Często były one ilustrowane akwafortami i drzeworytami, niejednokrotnie odbitymi z autentycznych klocków XVI- i XVII-wiecznych. Tłoczono je przeważnie ręcznie w Drukarni Muzeum Przemysłowego pod kierownictwem Stefana Baranowskiego, wytrawnego typografa.

Cechą charakterystyczną wydawnictw TMK była lekkość i przejrzystość kompozycyjna, wypływająca z operowania samym materiałem drukarskim. Ich piękno wynikało z umiejętnego wyważenia stosunku plam do światła. Przemawiały do czytelnika głównie kompozycją układu kolumn na stronie, czcionką i częstym posługiwaniem się kontrastami kolorowego papieru, czcionek i ozdobników. Przejrzystość podkreślały duże marginesy środkowe i dolne. Zgodnie z postulatem piękna typograficznego, ich szata ilustracyjna była raczej uboga. Jeżeli istniały jakieś ilustracje, to raczej w postaci wkładek lub tablic. Mimo pozornie jednolitego charakteru, druki te jednak reprezentowały odmienne rozwiązania graficzne. Była to niewątpliwa zasługa doskonałego warsztatu graficznego, jaki reprezentowali graficy współpracujący z Towarzystwem. Do grona tego należeli m.in. Marian Ziółkowski, Franciszek Seifert, Stanisław Jakubowski, Zbigniew Pronaszko i Witold Chomicz.

Na podstawie analizy wydawnictw TMK można śmiało stwierdzić, że Towarzystwo stworzyło i konsekwentnie realizowało typ książki – wydawnictwa bibliofilskiego. Wyróżniał się on korzystnie na tle wydawnictw innych towarzystw miłośników książki.

Czasopisma wydawane przez TMK

TMK wydawało dwa czasopisma: „Exlibris” i „Silva Rerum”. „Exlibris” został założony w 1917 r. przez Franciszka Biesiadeckiego, bogatego ziemianina, mecenas bibliofilstwa lwowskiego. Był on nakładcą i współredaktorem pierwszych zeszytów. W 1923 r. przekazał periodyk krakowski bibliofilom. Od 1924 r. „Exlibris” był organem TMK i zmienił swój charakter. Z pisma poświęconego bibliofilstwu polskiemu przekształcił się w czasopismo poświęcone książce. Jego redaktorami byli: w roku 1924 Kazimierz Piekarski, w latach 1925–1929 Aleksander Birkenmajer wraz z Kazimierzem Piekarskim. Zeszyt piąty, który ukazał się już w Krakowie z początkiem 1924 r., różnił się znacznie od zeszytów lwowskich. Od strony ujęcia materiału i zawartości treściowej był zapowiedzią czasopisma naukowego. Z uwagi

na opracowanie graficzne i wykonanie stał się wzorem dla współczesnej sztuki drukarskiej. Piękno typograficzne szpalt podkreślał starannie dobrany papier. Całość uzupełniały doskonale wykonane, liczne tablice.

Do ilustracji użyto drzeworytów XVI i XVII w. ze zbioru Drukarni Uniwersyteckiej w Krakowie, drzeworytów Stanisława Jakubowskiego, rotograwiur Drukarni Narodowej i klisz cynkowych wykonanych w Muzeum Przemysłowym w Krakowie, w Zakładzie Stanisława Welanka w Krakowie oraz w warsztatach lwowskich i kopenhaskich⁴.

Tłoczeniem wszystkich zeszytów „Exlibrisu”, wydanych w Krakowie, zajmowała się Drukarnia Narodowa. Tom piąty, szósty i pierwszy zeszyt tomu siódmego ukazały się w nakładzie 275 egzemplarzy. Zeszyt drugi i trzeci tomu siódmego w nakładzie 450 egzemplarzy.

„Exlibris” był bardzo kosztownym wydawnictwem. Cena księgarska tomu szóstego wynosiła aż 85 zł. Koszt wydania jednego zeszytu równał się mniej więcej wydatkom związanym z wydaniem pełnego rocznika „Silva Rerum”. Trudności finansowe, z którymi borykało się Towarzystwo w roku 1926, spowodowały zawieszenie przede wszystkim tego luksusowego periodyku. Po wydaniu zeszytu pierwszego tomu siódmego nastąpiła czteroletnia przerwa. W 1929 r. ukazały się kolejne dwa zeszyty tomu siódmego, które były ostatnimi częściami „Exlibrisu”.

Pod wspólną redakcją Aleksandra Birkenmajera i Kazimierza Piekarskiego, wybitnych badaczy książki, „Exlibris” przekształcił się w czasopismo o zdecydowanie naukowym profilu, nie nabrał jednak cech pisma archiwalnego. Obok rozpraw poświęconych dziejom piśmiennictwa, druku i znakowi książkowemu zamieszczał również artykuły na temat współczesnej techniki drukarskiej, grafiki i praktyki bibliotecznej. Na jego łamach publikowali m.in. Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Piekarski, Franciszek Biesiadecki, Stefan Komornicki, Kazimierz Dobrowolski, Zofia Ameisenowa, Julian Krzyżanowski.

Jako czasopismo naukowe, „Exlibris” nie mógł pełnić równocześnie roli popularyzatora książki i bibliofilstwa. Zadania te przejął nowy organ TMK – miesięcznik „Silva Rerum”, którego pierwszy numer ukazał się w styczniu 1925 r. Exposé redakcji, zamieszczone w inauguracyjnym zeszycie, określało zadania nowo powstałego czasopisma w sposób następujący:

Jako młodsza siostrzyca „Exlibrisu”, umieszczać będzie pismo nasze mniejsze artykuły, zbierać wiadomości, notatki, nowiny i sprawozdania o książce i grafice dawnej i nowszej, o ruchu bibliofilskim i antykwarskim w Polsce i za granicą⁵.

Nowy organ TMK różnił się w sposób zasadniczy od „Exlibrisu”. Miał mniejszy format, drobny krój czcionek, układ kolumn lżejszy. Stosunkowo krótkie artykuły raczej poruszały, a nie wyczerpywały tematu. Obszerny dział kronikarski „Pokło-

⁴ „Exlibris”, t. 5, 1924, odwrotna strona karty tytułowej.

⁵ „Silva Rerum” 1925, z. 1, s. 1.

sie” przynosił najróżnorodniejsze informacje z życia książki, bibliotek i ruchu bibliofilskiego. Liczne dodatki graficzne popularyzowały najlepsze osiągnięcia polskich artystów, oficyn i warsztatów introligatorskich. „Silva Rerum”, z założenia pismo mniej ekskluzywne, o stosunkowo przystępnej cenie (prenumerata roczna – 30 zł), ukazujące się w nakładzie od 400 do 500 egzemplarzy, zjednało sobie szersze grono czytelników.

Ukazywało się w latach 1925–1939, z przerwami w roku 1926 i od połowy 1931 do października 1938 r. Wznowione w listopadzie 1938 r., wychodziło aż do wybuchu II wojny światowej. Tłoczeniem zajmowała się Drukarnia W.L. Anczyca, ostatnie trzy zeszyty wyszły spod prasy Drukarni Narodowej.

W 1930 r. na mocy uchwały IV Zjazdu Bibliofilów w Poznaniu (1929) i decyzją Rady Bibliofilskiej „Silva Rerum” przekształciła się z miesięcznika krakowskiego TMK w kwartalnik wszystkich towarzyszów bibliofilskich w Polsce.

Zespół redakcyjny pisma zmieniał się kilkakrotnie. W latach 1925–1927 redaktorem był Władysław Kluger. Od zeszytu drugiego 1927 r. redakcję objął Kazimierz Piekarski i funkcję tę sprawował ponad półtora roku, aby z końcem 1928 r. przekazać ją Halinie Zdzitowieckiej-Jasieńskiej. Wznowione po siedmiu latach przerwy czasopismo redagował komitet redakcyjny w składzie: Franciszek Biesiadecki, Aleksander Birkenmajer, Halina Zdzitowiecka-Jasieńska, Zygmunt Klemensiewicz, Stefan Komornicki, Helena Lipska, Justyn Sokulski i Kazimierz Witkiewicz.

Zmiany w obsadzie redakcyjnej mocno odbiły się na charakterze pisma. W początkowych zeszytach znajdujemy dużo informacji o bibliotekach, bibliofilstwie w kraju i za granicą, oraz polskim ruchu wydawniczym. W tym okresie „Pokłosie” zawierało najwięcej wiadomości związanych ze sprawami czytelnictwa, polityki wydawniczej i estetyki druku. Kazimierz Piekarski wniósł do czasopisma pewne elementy „Exlibrisu”, poświęcając więcej miejsca księgoznawstwu, skąpiej informując o ruchu bibliofilskim. Halina Zdzitowiecka-Jasieńska starała się nadać właściwy kierunek organowi miłośników książki nasycając go treścią bibliofilską. Pod kierownictwem Kazimierza Witkiewicza czasopismem zawładnęła niepodzielnie tematyka bibliofilska.

W treści artykułów zamieszczanych na łamach „Silva Rerum” dominowały dzieje książki i piśmiennictwa oraz bibliofilstwo. Wiele artykułów poświęcono również ekslibrisowi, drukarstwu, bibliografii i grafice. Tematyka artykułów proporcjami odpowiadała mniej więcej tematyce odczytów organizowanych przez TMK.

W czasie okupacji Towarzystwo Miłośników Książki zawiesiło działalność wydawniczą, natomiast jego prezes Kazimierz Witkiewicz wielokrotnie ekspediował przesyłki zawierające przedwojenne wydawnictwa TMK.

Po zakończeniu wojny krakowskie Towarzystwo Miłośników Książki wznowiło swą działalność już 5 sierpnia 1945. W 1946 r. zadebiutowało dwoma pięknymi wydawnictwami: Pawła Ettingera *Polski ekslibris w Moskwie roku 1922* (wydawnictwo zapoczątkowane w okresie przedwojennym) i Józefa Serugi *Hold introligatorów warszawskich w dniu imienin Stanisława Małachowskiego*.

Powojenna działalność edytorska TMK, zamykająca się liczbą ok. 10 pozycji wydawniczych, poświęcona została głównie znakowi książkowemu i grafice książki.

W 1947 r. Zarząd Towarzystwa czynił usilne starania w kierunku wznowienia czasopisma „Silva Rerum”, które miało ukazywać się kwartalnie. Powołany został Komitet Redakcyjny, w skład którego wszedł m.in. Aleksander Semkowicz. Komitet zwrócił się do dawnych współpracowników pisma z prośbą o napisanie artykułów do przygotowywanego zeszytu „Silva Rerum”. Poczynania w sprawie wskrzeszenia czasopisma były bardzo zaawansowane. Ustalono nawet tematykę dwóch pierwszych zeszytów oraz termin druku:

pierwszy zeszyt naszego pisma poświęcony będzie rocznicy „Wiosny Ludów”, następny zaś „Ziomom Odzyskanym”. Materiał, o który prosimy, potrzebny nam jest koniecznie do dnia 31. XII. br., gdyż w pierwszych dniach stycznia 1948 roku oddajemy zeszyt do druku⁶.

Dlaczego jednak do wznowienia „Silva Rerum” nie doszło? Na to pytanie niestety nie udało się znaleźć odpowiedzi w dostępnych materiałach.

W latach pięćdziesiątych nastąpiło ogólne osłabienie działalności Towarzystwa. Prowadzone w tym okresie prace koncentrowały się na tematyce graficznej i drukarskiej. 13 stycznia 1962 roku decyzją Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej m. Krakowa Towarzystwo Miłośników Książki zostało rozwiązane⁷.

Oceniając dorobek krakowskiego Towarzystwa Miłośników Książki powinniśmy pamiętać, że w strukturze ówczesnego życia kraju książka odgrywała szczególnie ważną rolę. Była istotnym elementem w procesie kształcenia społeczeństwa. Środki masowego przekazu nie były jeszcze tak dobrze rozwinięte, nakłady prasy były niewielkie, a radio rozpowszechniło się dopiero pod koniec lat trzydziestych. W tych warunkach działalność TMK nabiera szczególnego znaczenia. Dorobek naukowy Towarzystwa stanowi doniosły wkład do polskich badań księgoznawczych. Jest w zasadzie podstawą do prac na tym polu.

Każdy, kto interesuje się tą problematyką, musi sięgać do „Exlibrisu”, „Silva Rerum” względnie samoistnych publikacji TMK.

Zasługą Towarzystwa jest nowe podejście do książki. Książka rozpatrywana była nie tylko jako przedmiot materialny albo wyłącznie treściowy, lecz jako pewne zjawisko kulturowe, które można wielostronnie badać i użytkować. Takie ujęcie zagadnienia wpłynęło dodatnio na rozbudzanie kultury książki w kraju i oddziaływało twórczo na ruch bibliofilski.

⁶ Korespondencja Z. Klemensiewicza, z. I, 1916–1948. Biblioteka Z.N. im. Ossolińskich, Wrocław, rkps 13191/II s. 23.

⁷ Materiały archiwalne dot. działalności TMK. Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 30.10.1970 dot. nieodpłatnego przekazania na własność TPK przy Muzeum Historycznym m. Krakowa materiałów dot. działalności TMK w Krakowie. Własność U. i T. Witkiewiczów.

Ryc. 1. Karta tytułowa poematu E. Zegadłowicza *Krag*. Reprod. z egz. ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 307861

SIEDEM PIEŚNI ZGRZEBNYCH O JANIE KASPROWICZU

NAPISAŁ:
EMIL ZEGADŁOWICZ

KRAKÓW 1927
NAKŁADEM TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW KSIĄŻKI W KRAKOWIE

Ryc. 2. Karta tytułowa *Siedmiu pieśni zgrzebnych o Janie Kasprowiczu*. Reprod. z egz. ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 364745

MARGINALIA
KSIĘGA PAMIĄTKOWA KU UCZCZENIU
KAZIMIERZA PIEKARSKIEGO
W DNIU JEGO UROCZYSZTEJ PROMOCJI
NA DOKTORA FILOZOFJI

KRAKÓW MCMXXVII
PRACĄ I NAKŁADEM WYDZIAŁU BIBLIOTEK
WYTŁOCZONO W DRIKARNI WŁASNEJ TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW KSIĄŻKI

Ryc. 3. Karta tytułowa *Marginalii...* Reprod. z egz. ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 354802

Ryc. 4. Zawiadomienie o odczycie K. Piekarskiego. Reprod. oryg. ze zbiorów Biblioteki PAN w Krakowie, sygn. 136375

Publications of the Society of Bibliophiles in Krakow (1922-1962)

Abstract

The Society of Bibliophiles, established in 1922 in Krakow, the leading bibliophile society of the inter-war period, greatly contributed to the cultural output of the country. The Society realized its goals through organization of lectures, exhibitions, bibliophile auctions. However, a particular emphasis needs to be placed on the publishing activity of the society comprising book publications, magazines and leaflets. The article presents general characteristics of the publications of the Society and a few selected representative positions, which were described in detail. The society created a peculiar type of book – a bibliophile publication, realizing the format of ascetic typographical beauty. The characteristic features of the publications of the Society of Bibliophiles were the lightness and transparency of composition resulting from the operation with the printing material.